

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена розкриттю психологічних аспектів політичного лідерства, зокрема розкриттю впливу психологічних характеристик політичного лідера на його мислення, стиль прийняття рішень та поведінку.

Ключові слова: політичне лідерство, «Я-концепція», компенсаторна поведінка, стрес.

В статті розкриваються психологічні аспекти політичного лідерства, безпосередньо впливаючі на психологічні характеристики політичного лідера на його мислення, стиль прийняття рішення та поведінку.

Ключевые слова: политическое лидерство, «Я-концепция», компенсаторное поведение, стресс.

The article is devoted to disclosure of technological aspects of political leadership, especially describes the influence of political leader's psychological characteristics on his thinking, taking a decision and behavior.

Key words: political leadership, «Ego-conception», compensative behavior, stress.

Проблема політичного лідерства є однією з головних проблем сучасної політичної психології. Важливим моментом тут є визначення тих психологічних механізмів, які спонукають чи примушують визнавати в одній людині лідера, а іншій – відмовляти в праві та відповідальності на таке визнання.

У західній політико-психологічній і соціально-психологічній науковій думці поняття лідерства та різні його концепції виникли спочатку на базі емпіричних досліджень малих груп. Однак, хоча тлумачення явища лідерства та розуміння його сутності, механізмів і детермінант пройшли значну еволюцію, дотепер ні в соціальній психології, де лідерство розглядається переважно в контексті малих груп, ні в політичній психології, де під лідером розуміється політичний діяч, і де аналіз ведеться на рівні великих соціальних груп, однозначного розуміння не одержав. Кожен дослідник, визначаючи лідерство наголошує на якомусь певному аспекті цієї проблеми.

Проблема лідерства у політичній психології займає важливе місце, тому що суб'єктивний фактор у політиці визначає її мету, зміст і практичне втілення. Від лідерських якостей будь-якого політика залежить стиль його діяльності, взаємини в політичній організації, успіх реалізації висунутих цілей і завдань [2; 3].

Особистість політичного лідера складається з безлічі різних взаємозалежних структурних елементів,

основними з яких є: уявлення політичного лідера про самого себе; потреби та мотиви, що впливають на політичну поведінку; система найважливіших політичних переконань; стиль прийняття політичних рішень; стиль міжособистісних відносин; психогенна стійкість.

Уявлення політичного лідера про самого себе втілюються в його *Я-концепції*. Ця ідея одержала своє обґрунтування і розвиток у З. Фрейда та його послідовників – А. Адлера, Г. Лассуелла та інших психологів.

Безпосередньо З. Фрейд [5], А. Адлер [1] дотримувалися ідеї компенсації реальних або уявних дефектів особистості, а Г. Лассуелл більшу увагу приділяв саме розвитку уявлення людини про саму себе, ступеню її розвитку, якості самооцінки та їх втіленню в політичній поведінці [4, с. 567]. Його гіпотеза полягала в тому, що деякі люди мають надзвичайно сильну потребу у владі або інших особистісних цінностях, таких, як прихильність, повага, як засоби компенсації травмованої або неадекватної самооцінки. Особисті цінності або потреби такого роду можуть розглядатися як Его-мотиви, оскільки вони є частиною Его-системи особистості [4, с. 588].

Інший представник психоаналітичного напрямку А. Джордж підтримав та продовжив лінію Г. Лассуелла щодо прагнення людини до влади як компенсації низької самооцінки. Він детально розглянув можливу структуру низької самооцінки

та дійшов висновку, що низьку самооцінку можуть становити наступні суб'єктивні негативні почуття щодо себе, як: почуття власної неважливості; почуття моральної неповноцінності; почуття слабкості; почуття посередності; почуття інтелектуальної неадекватності. Дослідження Г. Лассуелла щодо ролі самооцінки в політичній поведінці лідера, сприяло виникненню численних досліджень, присвячених уявленню політика про себе [4, с. 589].

Оскільки політичний лідер зазвичай у будь-якій ситуації поводить відповідно до власної Я-концепції, то й поведінка його залежить від того, ким і як він себе усвідомлює, як він порівнює себе з тими, з ким він взаємодіє.

Я-концепція, тобто усвідомлення людини того, ким вона є, має кілька аспектів. Найбільш істотні з них – це образ «Я», самооцінка і соціальна орієнтація політичного лідера.

У. Стоун наводить міркування класика психології У. Джеймса, що самооцінка може бути виражена як відношення досягнень людини до її претензій, що й сприяє успіху в будь-якій діяльності.

Зазвичай у політичній психології дослідники розглядають образ Я-політика, як поєднання сприйняття, уявлень, почуттів і усвідомлення людини самої себе. Вони певною мірою формують образ «Я», у якому окремі автори виділяють такі компоненти, як фізичне Я, сексуальне Я, сімейне Я, соціальне Я, духовне Я, креативне Я та конфліктне Я. Саме Я-політика характеризує його загальну суб'єктивність у політичній самореалізації [4, с. 590].

Представник теорії соціального порівняння Л. Фестінгер, дотримується ідеї про те, що в основі прагнення людини правильно оцінити свою думку та здібності в порівнянні з іншими людьми, лежить потреба мати зрозумілу та визначену Я-концепцію. Було встановлено, що люди з високою складністю Я-концепції мають тенденцію до одержання більшої інформації перед ухваленням рішення, ніж ті, хто володіє низькою складністю Я-концепції. Політичні лідери з високою складністю Я-концепції мають тенденцію легше асимілювати як позитивну, так і негативну інформацію й відповідно реагувати на ситуацію на основі зворотного зв'язку, ніж лідери з низькою складністю Я-Концепції [4, с. 592].

Разом з тим, чим вищою є самооцінка у політиків, тим гірше вони реагують на ситуацію, тим нижчою є їх реактивність. Лідери з високою самооцінкою менш залежні від зовнішніх обставин, вони мають більш стабільні внутрішні стандарти, на яких формується їх самооцінка. Політичні діячі з низькою самооцінкою є більш залежними від інших людей і, таким чином, більш реактивними. Вони є більш чутливими до зворотного зв'язку та змінюють свою самооцінку залежно від схвалення або несхвалення інших.

Р. Зіллер та його колеги розробили типологію особистості політичних лідерів на основі дослідження їхньої самооцінки та складності Я-концепції [4, с. 593].

Отже, перший тип становлять лідери – *«аполітичні політики»*. Це діячі з високою самооцінкою

та високою складністю Я-концепції. Вони сприймають нову інформацію, що стосується їх, без загрози для власної Я-концепції, однак серйозних ускладнень зазнає їх реактивність. Вони почувають себе відірваними від інших, тому з труднощами реагують на поведінку своїх послідовників або населення держави в цілому.

Інший тип, найбільш вдалий у політиці – *«прагматики»*. Це політичні лідери з низькою самооцінкою та високою складністю Я-концепції, які реагують на широке коло соціальних стимулів. Вони прислуховуються до думок інших людей і модифікують свою політичну поведінку на основі зворотного зв'язку.

Третій тип становлять політичні лідери з високою самооцінкою й низькою складністю Я-концепції, які не реагують на думки інших. Їхні пізнавальні процеси та поведінка дуже жорсткі, а самооцінка надзвичайно стабільна. Це *«ідеологи»* (Політбюро КПРС).

Четвертий тип – це діячі з низькою самооцінкою та низькою складністю Я-концепції, які сильно реагують на вузьке коло соціальних стимулів – *«недетерміновані»*. В американській історії ні президенти такого типу, ні великі лідери партій невідомі.

Самооцінка політичного лідера накладає важливий відбиток на його діяльність. Таким чином, лідери з адекватною самооцінкою уособлюють найкращий зразок партнерів на політичній арені. Це відбувається тому, що їхня зовнішня та внутрішня політика не мотивується прагненням до самоствердження, зворотній зв'язок між наслідками акцій і ними самими працює неухильно. Адекватно оцінюючий свої політичні здібності лідер, як правило, з пошаною ставиться до інших лідерів. Він не боїться того, що його принизять, скривдять, обійдуть, твердо знає власну високу ціну, вважає себе не гіршим за тих, з ким йому доводиться взаємодіяти. Такий лідер буде проводити політику, яка дозволила б досягти поставлених цілей та дала б обопільну користь. Відсутність невротичного компонента в самооцінці призводить, як правило, до його відсутності й у політичній поведінці.

Політична поведінка лідера є цілеспрямованою та мотивованою. Існує значна кількість особистісних потреб, які пов'язані з його політичною діяльністю. Серед них наступні основні потреби, що впливають на мотивацію політичної поведінки лідерів: потреба у владі; потреба в контролі над подіями та людьми; потреба в досягненні; потреба в аффіліації, тобто в приналежності до якоїсь групи та одержанні схвалення.

Потреба у владі політичного лідера завжди так чи інакше турбувала науковців. Існують різні концепції потреби у владі, проте в даному дослідженні найбільш доцільним є розгляд концепції Г. Лассуелла та А. Джорджа, які тлумачать потребу у владі як компенсаторну.

Переконавання політичного лідера щодо навколишнього світу організовані в характерну для нього систему. Система переконань допомагає лідеру

визначити ситуацію та встановити її найбільш вагомі характеристики; створює засоби для розуміння політичної, міжнародної систем та потенціал для дії в них; задає параметри, які встановлюють коло можливих дій і пріоритетів.

Безпосередньо політична діяльність як стиль лідерства проявляється не тільки в особливостях прийняття рішень, але й в організації їх виконання. Стиль прийняття політичних рішень припускає особливість залучення власного творчого потенціалу при використанні обраних засобів, і методів вирішення цього завдання. Стиль ухвалення рішення формують кілька компонентів: підхід до одержання нової інформації; характеристики мислення; перевага певної величини ризику; когнітивна активність, тобто здатність до аналізу й синтезу; інформаційні процеси; послідовне цілебумовлення та здатність протистояти подвійності.

При оцінці стилю ухвалення рішення політичним лідером дуже важливим критерієм є *когнітивна активність*, тобто рівень диференціації й інтеграції, який характеризує інформаційний процес політичного лідера. Вона проявляється в письмових і мовних текстах.

Гнучкість мислення політичного лідера прямо пов'язана з його підходом до одержання інформації. Якщо він одержує широку інформацію, то він оперує більш адекватними образами, що дозволяють мислити більшим набором категорій. У той же час твердість мислення зазвичай визначається більшою кількістю політичних стереотипів.

Продуктивність мислення відбиває здатність лідера до народження новаторських і виправданих реальністю політичних ідей. Політичний лідер часто стикається із завданням швидкого вирішення, нового підходу до проблеми і непродуктивність мислення може призвести до серйозних ускладнень і навіть криз.

Швидкість мислення політичного лідера є важливою для виживання як його держави під час військово-політичної кризи, так і його самого в якості голови уряду.

Аналітичність мислення лідера впливає як на формування довгострокової політичної стратегії, так і на прийняття негайних рішень під час гострої політичної і міжнародної кризи. Здатність виявити всі елементи ситуації, їх взаємозв'язок, структуру в цілому дозволяє лідеру побачити причинно-наслідкові зв'язки у політичних явищах. Таким чином, стиль прийняття політичних рішень є суто індивідуальним для кожного політичного лідера. При цьому політичному лідеру важливо також виявляти стійкість до стресу та здатність до його подолання [3].

Зазвичай, політичні лідери постійно відчувають дію стресу внаслідок постійної необхідності ухвалення рішень щодо різних проблем державного значення. Стрес як суб'єктивний стан організму має різні рівні: психологічний, психофізіологічний, фізіологічний і інші. Реакція на стрес буде змінюватися також залежно від вироблених політичним лідером у своєму попередньому досвіді особистісних захисних механізмів.

Адаптація до стресу включає оцінку або переоцінку будь-яких можливих реакцій на стрес. Адаптація може відбуватися шляхом активізації захисних особистісних механізмів або шляхом вироблення нових форм поведінки, зазвичай не властивих політичному лідеру. Типовими проявами адаптації політичного лідера до стресу за допомогою особистісного захисного механізму є: уникання загрозової ситуації; дистанціювання себе від події або заперечення самої ситуації; боротьба із загрозовою ситуацією з метою її усунення; бездіяльність.

Найпоширенішими наслідками стресу, для політичних лідерів, є: фіксація на одній альтернативі; спрощення можливостей супротивника; втома; обмеження тимчасової перспективи та ігнорування майбутніх наслідків; використання історичних аналогій для діагностики даної кризової ситуації; спад почуття відповідальності за результат рішення; тенденція консультиватися тільки з однодумцями.

Невеликий стрес здатний навіть полегшити процес ухвалення рішення, прискорити час реакції, у тому числі за рахунок активації нервової системи. Однак сильний стрес призводить до деградації когнітивних процесів і знижує ефективність і якість прийняття політичних рішень у кризових ситуаціях.

Для багатьох політичних лідерів зважаючи на їх особистісну організацію найважчим періодом кризи під час стресу є початковий і невизначений період, коли ще немає ясності щодо природи ситуації, завдань, що постають перед ним, про час, відведений на ухвалення рішення тощо. На наступній фазі кризи багато що стає відомим і ситуація стає більш чіткою. Саме тоді виокремлюються різні групи лідерів залежно від психологічної та психофізіологічної реакції на стрес.

Для одних навіть за триваючої кризи настає полегшення, спад напруги, тому що найдужчий стресор – подвійність і невизначеність – позаду. Для інших до прийняття рішення стрес не лише триває, але й накопичується, призводячи навіть до патологічних змін, наприклад, надмірна підозрілість перетворюється на параноїдальний стан. Для третіх стрес відчувається навіть тривалий час після самої кризи через спогади, постійне критичне обмірковування правильності своїх дій, травмованої під час кризи самооцінки [3].

Безпосередньо політичне лідерство проявляється як вплив суб'єкта політики на її об'єкти. Воно постає як процес, через який поведінка політичного лідера чинить зміни на стан інших людей, їх знання, установки, вірування і уявлення щодо будь-яких аспектів навколишнього світу, відповідно до яких вони виявляють власну активність. Вплив може також торкнутися почуттів, цінностей, мотивації, ставлення до певних речей і явищ, поведінки своєї та інших учасників політичної взаємодії.

Вплив, як процес взаємодії між людьми, є психологічною основою лідерства, щоб стати лідером і залишатися ним, людини недостатньо мати потенційну владу, треба користуватися нею, постійно впливати на інших людей, нав'язувати їм свою волю й здійснювати через них свої рішення, перетворювати їх у своїх послідовників.

Однак не лише лідери, але й інші суб'єкти та об'єкти політики (послідовники) мають засоби впливу на лідерів. Вони можуть по-різному реагувати на лідерські дії й включатися в процес політичної комунікації, як його союзники або опоненти. Можуть діяти відповідно до волі лідера або ні. Таким чином, процес впливу лідерів і послідовників одне на одного динамічний і майже нескінченний. Лідер постійно повинен завойовувати свою лідерську позицію у своїх послідовників, а послідовники корегують своє ставлення до даного лідера чи обирають нового лідера. Лідер, який намагається завоювати та зберегти своїх послідовників і офіційну посаду, має постійно діяти й не припиняти роботу із утвердження свого впливу. Однак, щоб досягти

успіху, він має використовувати багато засобів, вибирати різні методи та стратегії впливу.

Відповідно механізми та засоби впливу, які застосовує політичний лідер, визначаються конкретними політичними завданнями, ресурсами, які має лідер, його загальними світоглядними і політичними позиціями, а також тими моделлю, алгоритмом і технологією впливу, які він обирає, за конкретних умов.

Таким чином, щоб повніше спробувати зрозуміти феномен політичного лідерства, важливо проникнути в його природу, виявити сутнісні ознаки, механізми та умови досягнення бажаної продуктивності. Психологічні характеристики політичного лідера, різних сторін його діяльності та спілкування розкривають основні сторони актуальної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер А. Наука жить. – М., 1997.
2. Одайник В. Психология политики. – СПб.: «Ювента», 1996.
3. Политическая психология: Учебное пособие для вузов / Под общ. ред. А.А. Деркача, В.И. Жукова, Л.Г. Лаптева. – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 858 с.
4. Райгородский Д.Я. Психология и психоанализ власти. Т. 1. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «Бахрах», 1999. – 608 с.
5. Фрейд З. Психология мас и анализ человеческого «я». – Минск, 1994.

Рецензенти: Іванов М.С., д.політ.н., професор;
Чупрін Р.В., к.політ.н., ст. викладач

© Колесніченко Г.Л., 2010

Стаття надійшла до редколегії 12.04.2010 р.